

12
П Е Т Ъ Р Т О Д О Р О В

Ю Г О С Л А В И Я

ПЕТЪР ТОДОРОВ

ПЪЛНОМОЩЕН МР БЕЛГРАД

ЮГОСЛАВИЯ

Р У С Н А Н Н И Г А
С О Ф И Я

I. Минали отношения

Опитите на Фердинанда да наложи през войните в 1913 и 1915 години своето господство на Балканите пропаднаха. Неговите налудничави настроения, с които предизвика на война всички съседи и техните големи покровители можеха да завършат само с катастрофи. В 1913 година царят на българите не остана задоволен с обширните, благословени черноземи до Енос, с коприната до Кавала и с тютюните на три четвърти от Македония. Халюционното му въображение го беше повлекло едновременно към Сулина, Мраморното море и Адриатика. Едва когато почна да воюва с пет държави, оръжието на които го свлече от шеметните височини на неговата грандомания, той забеляза, „че родината ни бе обърната на въглен“, според нищожния и пустославния му Министър председател д-р Данев.

В това злодеяние Фердинанд не беше сам. Негови съучастници бяха всички подли общественици и самопроизвели се родолюбци, които чрез удобрение престъпните му наклонности диреха неговото разположение, също и повечето висши военни, които чрез подобострастие осигуряваха своето повишение.

Трудът на половин столетие бе пропилян безцелно, героичните усилия на народа провалени в дните, когато се очертаваше една България величествена и щастлива. След погрома, в тази страна на класическите политически убийства, не се намери нито един куршум, който да сложи край на съдбоносните решения на Фердинанда и само два месеца подир гилотината в Букурещ, която простря България като заклана птица, царя се явява пред своите богове Франц Йосиф и

Вилхелм II, с рицарската дума, че ще улесни тяхното предстоящо нападение на Европа.

Останал след първата военна и политическа катастрофа все така безсрамен и всесилен, царя на българите почва да работи не само за придобиването на цяла Македония, бяломорската област, но и за унищожението на Сърбия. Унижението му през 1913 година, когато сърбите се явиха пред Перник, гърците зад Струмица, румъните до Враждебна, турците в Свиленград, гореше още като жива рана неговата изключителна, царствена душа, и Фердинанд счете предстоящата голяма война не като средство за разумното ни проширение към български земи и изправяне неправдите поради неговите по-раншни увлечения, но — кървава разплата на засегнатото му огромно честолюбие.

Последвалите няколко години на ужаси и разрушения в Европа и полуострова, по който чрез нечистата ръка на Фердинанда танцуваха всички демони, като кървави вампири, отнесоха, подобно тайфун, всички остатъци от желания и възможности за балканско споразумение. След като Фердинанд — несмущаван, щастлив и доволен си отпътува спокойно за своята истинска родина, към която изпълни всички свои задължения на Балкана, нашата и на съседите политика почна да отразява само преживяното през последните десет години: кръстените „поети на народността чувство“ римуваха безвкусни, родолюбиви каши; така наречените „революционери“ клечеха край границите на Македония, като пишеха басни, че с бомби в вътрешността са раздвижили наново населението; управниците ни — навъсени и безсилни — убеждаваха света, че само те биха осигурили балканското спокойствие, а сръбските политици — без смут от прекалено сериозното лице на София редеха Македония по свой образ и подобие.

Усилията на Стамболийски да разчисти бодливите глогове из пътя за Белград пропаднаха поради прекалено порасналото самочувствие на

сановниците в столицата на Югославия. Убеден, че само по тази линия би се изградило едно завършено балканско политическо обществено, Стамболийски направи няколко смели изявления, които му създадоха врагове у нас, но не разтопиха сърцето на Пашич.

Роден в Сърбия, живял и в България, с тънко източно лицемерие, югославянският Министър председател, любезен и усмихнат, разчесваше леко дългата си брада и уверяваше нашия простодушенъ Ивайло, че не е нужно много време да бъдат забравени някои сръбски краища, в които сме оставили твърде лоши спомени. Никола Пашич знаеше, че скоро ще бъде сложен завършек на библейско дългото му управление, което ще предаде на приемниците си и бугарашите, като не особено приятно политическо наследство.

Професор Александър Цанков, който след убиването на Стамболийски, също пристигна в Мека за сърдечно откровение пред пророка, намери Пашича несравнено по-откровен и остроумен. Ръководителят на Югославия знаеше, че водача на селска България, биде свален от управлението главно защото си бе позволил да каже, че сме виновни пред Сърбия и трябва да направим всичко да се разберем с нея. Възбудил подозрението, че ще й прави голями отстъпки или че ще отстрани най-голямата пречка за това споразумение — короната — той загина, сменен с Цанкова.

Когато последния, почва да произнася в Белград възторжена реч за необходимостта от подобрене на сръбско-българските отношения, деликатният Пашич — който въздишаше жаловито и в 1913 година, като задушаваше договора за подялбата на Македония, — каза само едва чуто: „Нещастният Стамболийски! Как умееше да говори и той за това от името на цяла България!“ С тия думи Пашич като че запитваше своя събеседник. „А на какви обществени сили почива вашето управление?“

След изкуственото разчувствуване около думите побратимство, славянство, старият политически чародей, под предлог, че краля не ще пристигне скоро в столицата си, отправя набързо своя гост към Румъния, като се извинява с всичкия азиатски церемониял, че не може да каже повече. Държавният глава на Румъния е несравнено повнимателен и щедър, награждава професор Цанкова с най голямата звезда, навярно да забравим присъдата на малките и големи сили в Букурещ през 1913 год.

Такива водевили разиграваха балканците в първите години след войните и когато се завърши пълното обкръжаване на България, като за наблюдателни постове срещу нас се привлякоха и турците, даже и чехите, ние почнахме да надуваме по-заплашително йерихонските вестникарски тръби, а някои родолюбци се разхождаха край Македония, небръснати, брадясали, за да плашат врабците.

II. Диктатура

Новият крал на Югославия, който отстрани брата си от престола според некогашните австрийски дворцови обичаи, считаше новосъздадената Югославия лично своя. Съ непреодолимото самомнение за безпогрешност, той организира новата държава на основи, които осигуряваха непрестанната проява на неговата лична воля и завършена монаршеска власт.

Политическото настояничество на Пашич, който — без да настоява за шумно признаване на успехи, достойнство, заслуги — затъмняваше възходящата политическа звезда, изчезна. Александър почва да дава управлението на общественици, завършили дворцовата школа за послушност, със умоляющ покорен поглед към самодържеца югославски. От своя страна всеки от тях засилваше своята дан на ненуждно раболепие. Това не само затвърди вярата на краля в изключителността на неговата личност, предопределена да създаде нящо особено голямо, но обърна постепенно своеволията му въ ударна грубост, привилегията му по основния закон — в опасни капризи, размякна волите, чумоса постепенно душите на повечето, които поемаха тежката грижа да движат сложната управа на няколко народности.

Отрицателните страни на тази система се проявиха разложително в много области на обществено-политическия живот. Близко столетие малката Сърбия израстваше в съзнанието на Европа, като кораво племе, което чрез родните си князе и жупани, утвърждаваше своето независимо демократично съществуване. С хладнокръвно презрително отношение към опасностите, тия мъже излизаха срещу турците, бориха се с немци и мад-

жари, по-късно с българи и когато се закръглиха в една голяма държава, краля и неговите приближени обявиха голямите придобивки като свои. Тия, които чакаха благоволения не възразиха и короната заживя с заблудението, че без нея Югославия би била невъзможна, а от тук се яви по-късно още по-опасния извод, че без Сърбия цялата държава не би имала особено значение. След обикновените кралски изкушения, дойдоха и наредбите които създадоха големи права и предимство на Сърбия над другите държави. Народностите, които бяха възставали много пъти срещу поробителите си, не повярваха веднага в намеренията на краля. Те следеха мълчаливо пристъпите на новата тирания и когато се убедиха, че ще загубят и правата, които имаха по-рано заеха своите борчески места.

Безпомощни отначало, някои борци се отчаяха преди време, обладани от безверието в успеха. Убедени, че всяко човешко усилие е безползено, те заживяха с философията на примирението. Други се приспособиха към създаваната система, на която станаха тълкуватели.

Дългогодишните борби в Югославия за равенство и премахване на някои предрасъдци създадоха едно незакрепнало вътрешно политическо състояние. Тия борби затъмниха съвестите на мнозина, смазаха някои свободни духове, но утвърдиха съзнанието на югославянските народи, че борбата ще продължи до решителния успех.

Организирана на несигурна основа, държавата загуби постепенно пулса на съвременния обществен живот, а увлеченията на управниците се засилваха непрестанно. Европа знаеше, че в южната част на Балканите се създаде братски съюз от едноплеменни народи, на които се осигурява пълното самоопределение, а в същност целата държава се изгради върху началата на пълна автократия.

Откъснато от широките маси, с тяхните нужди и откровенни думи, носено от скъпоплатените

псалмопевци, самодържавието потъна в една странна политическа романтика, заживе с самозалъгванията на крайно разклатения си светоглед и почна да вярва, че програмите и обещанията на често сменяваните правителства са всичко. Грижите за народа прогласявани много често се обърнаха в потисничество и присъди, докато покушенията върху управниците разкриваха тежките разочарования от управляющите среди.

Между това особената политическа разпуснатост на самодържавието позволи на отделните негови поддръжници и ласкатели да станат финансови крале въ страната, а двореца беше обладан постепенно от рояците очарователни несретнички с премрежените, дълги мигли и дълбоките деколтета.

В своята упоритост да властвува над другите, Сърбия се присъди на голяма, съдбоносна осамотеност, а нейната неспособност да задоволи отделните народности ги групира за да премахнат това особено политическо състояние с неговия крайно разглезен свет.

Отначало народностите изказваха своето недоволство и своите искания просто, естествено, без открити вълнения. На това се отговаряше с насмешливо пренебрежение. Недоволството, обаче растеше докато настроението на бунтуещите се души залеха печата и събранията. Управленията почнаха да се сменят още по-често, като че това бе лека за спасението: управи лични, еднопартийни, смесени, общопартийни, министри председатели престарели, попове, владици и светски джентленти. Така диктаторите навличаха понекога и народностни облекла, партийците — вземаха самовластно държание. За да се понравят на този, който разпределяше властта, създаде се една смесица от системи и убеждения, която шесттуваше през земите на привидно свободната федерация с всички свои карнавални одеяния.

Не веднаж когато през тия шумни славословия на държавничество настъпваше тишина за

малко, прозвучаваше некой изстрел в скупщината който простираше на мраморните плочи някого от противниците на подобни комедиянства.

Линията, обаче оставаше, предопределените я следваха неотклонно с страно безразличие към това, което наблюдаваха или можеше да настъпи. Когато черните облаци почнаха да помрачават отново европейския небосклон, а самодържавието се тресеше вече силно отвътре, сръбския крал забеляза и България.

III Борис и Александър

Той прие царя, посети София, фраковете и хермелиновите кожи се раздвижиха и по тази балканска посока. На устроените ловни тържества падна много дивеч, в дворците се произнесоха дълги речи, направиха се усилия за събуждане вяра в бъдещето, обеща се забравата на миналите обиди и огорчения, но никой от пируващите не посочи начина по който ще се създадат условията за сближение. Подозрителен, единия монарх се предпазваше, а другия — очакваше удобно време да се нахвърли.

Сърбия и нейния крал вярваха, че само полуробското положение на Македония осигурява на Югославия пътя за морето, а царя и неговите оглашени мечтаеха непрестанно нейното присъединяване.

Нито веднаж, по-друго решение на въпроса не разведри съзнанието на тогавашните управници, не им посочи, какво освен дележа, измамите и разливаните кърви на народите, имаше и начин по-щастлив, благороден.

Чрез уверенията с които излизаха държавните глави пред народите си при започнатите срещи, те искаха да създадат убеждението, че стига короните да пожелаят, призраците, които смущават междусъседските отношения, ще изчезнат. В същност, неразрешимото противоречие, да се разреши на тази основа македонския въпрос, оставаше.

— Като искрен приятел на сближението, почна крал Александър разговора си, когато посети София, с Вас мога да бъда напълно откровен. Това разбиране между Югославия и България не е невъзможно. Но трябва да бъдем наясно преди

всичко: какво собствено дирите от нас? В вашата последна реч, която ми се предаде, Вие искате и земя.

— Земя, — отговарям аз, която да измени икономиката на нашата страна, ние, разбира се, не дирим. Тия земи ние загубихме с политическото си безумие през 1913 година в Тракия.

— Тогава?

— Вярвам, че в разговорите, които водихте вече с царя и министъра на външните работи, сте посветени.

— Приятелство, приятелство, че кой е против него?

— А го няма — не идва.

— Няма го, но защо? ако е за земите, които наричат западни покрайнини . . . ?

Аз замълчах.

— Не е големо нещо, продължи краля, можем чрез тях да го направим. Но мислите ли, че с това ще се свърши?

— И в Македония ще трябва да се направи нещо.

— Какво собствено? Едни искат за нея свободно управление, други — част земя, трети я желаят цялата. . .

— Четмо, писмо, църкви.

— Че кой може да бъде против това; но къде е гаранцията, че ще настъпи успокояването?

— Значи, липсва взаимно доверие. . .

Разговора се неочаквано прекъсна, поради приближаването на царя и аз бех поканен от краля на разговор в Белград под предлог, че ще направя едно посещение на неговия финансов министър.

Когато, след една седмица, сверяхахме с царя впечатленията си от това кралско посещение и аз засегнах недовършения разговор с краля, владетеля на българите каза:

— Да, четмо и писмо; но знаете, че не е само до това. Македония и сега си остава чисто българска земя и трябва да бъде наша. . .

Значи, пречката не беше само поделбата или ова организация на Македония, но кой да я има изцело.

След многото празници, шумно прогласеното братство между двамата държавни глави на Балканите завърши с съглашението, сключено от най-големите политически юди на полуострова Георги Кьосеиванов и Милан Стоядинович. Като представители на двете държави, те си обещаха приятелство и ненападение за вечни времена.

На многобройните покани през двадесетте години след миналата война, отправени към България от Малкото и Голямо съглашение, да стане техен член, царя и правителствата отговаряха, че срещу едно подобно желание се изправят нашите права в Македония, непризнавани от Сърбия. Само няколко месеца преди тази война, обаче, през която двата монарси щеха да бъдат разделени на страната на двете вражески групировки, требваше да се сключи клетвен договор за невоюване, да се сложи по такъв начин корона на политическото лицемерие на двамата, доведено до неговото класическо проявление. Преди разразяването на катастрофалното безумие на Хитлер, събитията отнесоха Александра, Борис изчезна през войната и смъртта на тези злокобни духове създаде на Балканите съвсем нова политическа обстановка. На командните висини в управлението на двете държави отдавна биваха изнасяни политически посредствености. Те се загубиха веднага в световния размах на събитията и неможаха да попречат на новото, което победоносно настъпи.

Самодържавието на краля се оказа неспособно да прозре странното си безумие, когато разслабваше връзките си с създателите на Югославия, чрез ухажванията към Германия и особено когато, поради извратени настроения, отказваше възстановяване политическите връзки с Русия. Без нея, Сърбия — и не само тя — не би видела свободата; не би излезла от кризата, създадена чрез глупостта на крал Милана през 1885 година;

не би се проширила през 1913 год.; не би преживела сараевското убийство, след което немския съюз бе решил да я затрие окончателно. Русия се вдигна цела за да я защити, увлече и съгласението. Европейската война отне много руски земи, но създаде от Сърбия една малка империя — закръглена, окриляна, подсигурана. Славянина Александър Карагьоргевић не благоволи да възстанови до смъртта си връзките на кралството с Русия, която не засегна нито една от неговите прерогативи, нито някоя скъпоценна глава от свещенната му фамилия. Предразсъдъците от времето на Людовик XIV се оказаха по-силни, а може би Александър бе решил да запази „традициите“ на своя род от обикновени. . . . овчари.

Да се измести от основи вековната политика на сръбския народ, да се излезе срещу или да се потъпче неговото здраво чувство, значеше да се подготви гибелта на целата държава. Ето защо народа възстана с громкото: „*Боле рат него пакт*“. Чрез тръгването с Германия, Борис подобно Александър, се също обяви решително срещу чувството на своя народ.

IV. Партизани

Монархията се прояви особено лошо и при разрешаването на задачата, за която се готви две десетилетия. Всека година се отделяше само от редовния бюджет по пет милиарда динари за подготовката на войската и когато настъпи историческия час, оказа се, че нито оръжие е доставено, колкото и каквото е било потребно, нито началстващите лица застанаха на своите места. Осигурила приятелството на Турция, намерила Гърция почти унищожена, с съгласието на правителството ни, Германия обърна нашата страна в свой военен тил и се нахвърли на Югославия, защото не се покори и не тръгна с джелата на европейските народи. Скоро тя загуби своя военен материал, запасите, свободите си, всеки неин край остана под тежко германо-българско наблюдение.

Бързото разпиляване на югославските войски не се дължеше само на неустановената външна политика в последните години, което не позволи, може би, най-правилното разположение на силите за отбрана. То дойде и от нежеланието на командирите да се борят. Дивизионери и по-големи началници се предадоха бързо, някои — срамно като обикновени готвачи; отправиха се незабележано в къщи — едва ли не-доволни, че огнената вихрушка не засегна техните скъпоценни глави. Подобно оперните облекла на генералите при Наполеона III, оказа се, че сребърните шпори и багрениите наметала били само за паради.

Изчезналите граждански и военни водачи, които се явиха така недостойни за сериозното време, требваше да бъдат веднага заместени с синовете на народа. Още към края на 1940 год. при очертаване германското нахлуване, комунистичес-

ката партия в Югославия почва да подготвя народа за дълга борба. Нарежда се, че даже, ако страната бъде обезоръжена от поробителя на Европа, да почнат саботаж: мостове да се разрушават, камиони да се хвърлят в въздуха. Малко по-късно ще се яват и възстанниците партизани: работници, земеделци заедно с университетска и школска — изобщо просветна младеж. Наскоро след излизането на смелите люде в шумата, настъпва бързото разпадане на съществуващите обществени групи. Още измената на Мачек върна повечето от неговите сподвижници към идеала на Радич, което значеше тогава — към тогава, който се бори за свободата. В Славония ценния състав на враждуващите две партии се обединява около Шумското знаме, а старите водачи останаха съвсем без влияние. В Македония Михайловистките групи изчезват, даже преди да се явят новите народни хора. Стара Сърбия остана без некогашните политически свърхчовеци, изчезнали по разни направления в чужбина. Босна, Херцеговина, Черна гора се обърнаха въ центрове на освободителната борба.

Понеже още с нашествието на германците — озлобени поради отхвърлянето на пакта, почнаха чудовищните страдания на Югославия, целият народ настръхна. Малцина изпаднаха в печалното политическо приспособление — едва не разкажание — че са родени славяни. Повечето не проявиха спокойното, безстрастно държание на страхливци, почти всички поеха откритата борба: *въоръжени мъже и жени излезоха из планините!* Не е нужно подробното проследяване няколкогодишните усилия на това изключително движение, за да се изтъкне голямия подвиг на немирните, несломими духове.

Без да се освободят нито минута от призрака на постоянно дебнещата ги смърт, те продължаваха да я предизвикват като диреха и нападаха непрестанно врага.

Доброволни, съзнателни жертви — те срещаха с наранителна усмивка, ужасните удари от

много страни. Такива мъжественни сърдца се създават само в трясъци и в бури. *А през последните четири години историята на повечето области на Югославия може да се нарече сурова издръжливост и редка дързновеност.* Тяхната вяра, в това, което ще настъпи беше грамадна. Гинеха единици, групи, цяли фамилии. Доста е, да споменем нещастията на доктор Иван Рибар, преживяванията на когото напояват трагедиите на гръцките класици.

Бунта в душите срещу поробителя, страстният полет към свободата, пробуждаше всичките задремали сили на народите, тласкаше към непрестанен хероизъм, създаваше горди, борчески духове, мъченици, някои — вече светци. Ще бъдем в затруднение, ако трябва да редим проявените, според тяхната храброст. Едни групи разстройват дълго обсъжданите планове на поробителите за обкръжаването и пълното унищожение на смелите, горди шумци; други — отнемат от чужденеца град след град и прекъсват съобщенията му, а трети — пленяват хиляди отлично въоръжени негови войници.

Така частичните схватки в началото почват да приемат голям масов характер, привличат силни неприятелски части и се развърщат в редовни настъпателни или защитни сражения. Много пъти отбраната е трябвало да се води дълго време и всяки борец се е намирал пред така наречената трагична бездна на своя живот. Нищо в лицето му не е издавало тревога, равнодушния поглед е отразявал хладнокръвното презрение на смъртта. Въ 1943 год., напр. при Кониц-Неретва непрекъснатите борби траяха пет седмици. Земята е постлана с хиляди ранени и въпреки страшно жестоките условия на борбата, всеки боец живее с издигнатото съзнание за многото жертви, които иска голямата цел.

Военните действия около тази река и въ Санжака, плановете за които са работени през време на самото воюване, са едни от най-блестящите

прояви на върховния щаб, начело с неговия водач. Не само успешното маневриране, което разкъсва обкръжаването и спасява главните бойни групи на партизаните, но и голямото заблуждение, въ което е поставен врага, осигуряват крайните успехи.

В тия легендарни бригади на Маршала имаше и съвсем млади хора, почти деца. Те също се сражават при разрешаването на военните задачи, които за смелостта им, обходните движения и изненади, генерал-щабни възпитаници считаха за невъзможни. Действията завършваха с успехи не само поради партизанския характер на войната — защото сраженията траяха понякога с месеци на едно място и то без осигурени складове с военни материали, без уреден хранителен подвоз, без какъвто и да е организиран тил. Трябваше да дирят хляб от съседните, често пъти несигурни места, а оръжие — от неприятеля след като го разбият, пленят.

V. Маршала

Може би, живота на военен или общественик, протекъл под чужди грижи, движен нагоре по здравите стъпала на учебни заведения, осигурени приходи и специализации по благоволение, не допринасят много за разкриването на по-късно проявена дарба. Като сляпа, щастливата съдба се движи обикновено под материалната осигуреност. Но ако някой е бил заставен да напусне от ранни години бащин покрив, тласкан от пориеа към нещо по-голямо, прокара сам друм към звездите и застава даже родовата аристокрация да дига погледите си към него, няколко думи не ще бъдат безполезни за раздвижването на младите духове.

Дете на бедни земеделци, той оставя веднага занаята, за което го е готвил баща му, само защото е било свързано с известно приспособяване към желанията на другите, избира сам работата на която иска да се посвети, минава бърже в леви обществено-политически групи и определя своята съдба.

Когато предстоеше срещата ми с Маршала, забелязах в себе си странна смесица от голям политически интерес с обикновено човешко любопитство. Много лица съм вече наблюдавал, които са искали да израстнат като общественици, политици, не един съм развенчавал бързо в своето съзнание.

Ще видя ли сега мрачен суров воин, който — изрезъл с меч в ръка името си в историята — ще хвърли пренебрежително огорчен поглед, заради тежките вреди и обиди, които сме нанасяли често на неговата родина? Или ще бъде пусто-славен политик, който след подвизите си и спо-

луките, които събитията му носят, се е забравил, както нашите политици след Бунар-Хисар и Чорлу? Какво би се свършило, ако е някой догматик, който може да обяснява най-сложния процес, наречен човешка история с няколко заучени канони, но се отказва да види това, което кипящия живот на двете съседни страни изправя пред него?

Изненадата е пълна от застаналия, почти изцяло светски човек: среден ръст, хубава коса, сини очи, дълбок чист поглед, няколко леки вдлъбнатини по лицето от честите бури в живота, — мъжествена малко сурова красота.

Гласа е мек, спокоен, ни следва от раздражителност или потиснато недоволство, — пленителен събеседник.

Маршала е облечен извънредно просто, но изящно: тъмно кремава куртка, дълбови листа на ръкава и само едно отличие — Суворов I-ва класа.

Разговаряме дълго, естествено и просто — без студената съдържаност и неприятна учтивост — на дипломата.

Здрав ум, широк обхват: никаква предвзетост в разсъжденията. С изтънчен усет към действителността, той се интересува главно от това, което може да се направи. „Каквото е станало то е минало, ще го описват историците. Днес ние творим история, — значи важното е какво ще стане“.

По незабелязан начин, Маршалът отстранява това, чрез което би ми казал нещо заслужено тежко поради токущо преживеното. Снизходителното му отношение към неправдите и обидите, които сме извършили към неговата родина, му предават една необяснима стеснителност.

В цялото държание на Маршала прозира едно, бих казал вродено джентлементство.

Това е държавника, политика. Но една природа с такова будно обществено чувство не може да се задоволи с пустотата на едно осигурено съществуване. Той е комунист, но не остава не-

къде с няколко истини от Маркс да живее, като спокоен напредничав човек.

Позива „пролетарии от всички страни съединявайте се“ за него е постоянна въоръжена борба на международна основа: под шрапнелните дъждобрани пред Москва, край пламналите сгради на Мадрид, в огненият смъртоносен немско-български пояс при Дурмитор. Съпоставете събитията, измерете пространствата, но едва ще си обясните и при тези хероични проявления на Тито неговата естествена скромност, с която ми говореше неотдавна.

„В планината, виждате, е малко по друго, — за всичко сами: организация, прехрана, въдъхновение, приятел и началник. Често пъти, след тежки сражения сме прострени на земята, смъртно изтощени, но трябва да ставаме първи и да водим защото знаете, който веднаж е поставен начело трябва всякога да е виждан от другите на това място.“

Цялата природа на този човек излъчва топлина и задушевност. Само когато си спомни за направени издайничества, лицето му става твърдо, нещо се затваря в него.

Разглеждаме проявите на Дража Михайлович и неговите хора. Не отрича чуждите заслуги, когато съществуват, както е готов всякога да опише подвизите на своите военни и причините по които са заели толкова млади, голямите командни места. Никого не пренебрегва, на никого не завижда.

— Не се поколебахме да върнем свободата на повече от 9/10 дражеви хора. Не искам никой да страда незаслужено, както не желаем да си присвоим изключителното право като единствени борци за свободата; и други са носили този тежък кръст!

— Макар и не с Вашите разбирания.

— Какво значение има: стига да е излязал в планината, с честни намерения; страдал мрел, за свободата, — достатъчно!

— И Михайлович не устоя?

— За наше най-голямо съжаление, не устоя. Няколко пъти аз лично преговарях с него, стигахме до съгласие, но той изменяше.

Без да губи самообладание, гласа му почва да издава враждебност и той продължи.

— Изнасям това и в печата, посочвам местата където са ставали срещите и споразуменията, за да бъде опроверган, но за съжаление засегнатите не ще могат да сторят това. За моя най-тежка скръб те петнят родината ни.

— Но те са само няколко човека.

— Да. Останалите считам борци и за това нека се върнат дома и бъдат полезни граждани на мирна основа.

— Това прави само човек, който се чувства силен и работи с хоризонти.

— Преувеличавате, може би.

— Животът е толкова беден от политици широк формат.

Той замълча и приключи разговора.

— Ако искаме да предадем на балканската политика — да употребя думите — малко по-широк формат, — не трябва и в вътрешните ни отношения да бъдем ограничени.

Това е Маршалът характеризирани с най-малко думи. Рано е — а и невъзможно ми е — да изнеса решения, на които е способен, ако осъществяването им зависи само от него.

Той е обкръжен с хора, като него и затова те успеха в планините, ще успеят и при създаването на новата държава. Повечето от по-раншните управници и военни на Югославия проявиха, при голямото народно изпитание, двуедушие или небивало малодушие. Така се обяснява, че германците свършиха с тях за няколко дни, когато с партизаните продължиха борбата години. Кралските войски имаха началници предварително загубили самообладание, партизаните имаха сърдца, които ставаха по-борчески всеки ден. Не чрез многобройните казармени възпитаници на Александра, стопени от ударите на няколко шуки, Югославия при-

влече съчувствието на света. Малкото части на Тито бяха, които й осигуриха особено място в Европа. Хероичните му групи имаха и помощта на други, но не почувствуваха особена нужда от покровителствено великодушие, сами се издигаха и определяха мястото си до по-голямите.

Нова Югославия е уважавана и ценена от всички, защото не е скъпила своята кръв заради свободата. Тя не е проливана в междуособни борби — хървати с сърби, словаци с мюсюлмани, албанци, черногорци, македонци — всичките подведжани и изкушавани от немци, маджари, италианци, но кръвта е проляна за обща човешка задача — изгонването поробителя от югославската земя.

Така се обяснява, че борбите завършиха толкова блестящи и целта — за която се водиха — се постигна така бърже.

Няма да характеризираме отделно първите хора, които стоят до него и чрез своите качества спояват масите в неразрушима основа на бъдеща Югославия. Един е с енергията на стар римлянин, който без оглеждане в страни, отстранява всеко препятствие към новата федерация; друг държи в ръката си великолепно перо, чрез което окриля, издига по-скромните, за да видят хоризонтите, които разкрива бъдещата политическа общност; трети има вроден дар на старинен сладкодумец, който увлича маси и върхове, като ги убеждава, че над оръжието стои магията на идеята; забелязваме и млади хора, вдълбочени в себе си над държавните въпроси, невидими за мнозинството, които отстраняват славата, за да не повреди на тяхната мъдрост. Ето и другите в легацията; прием на осемдесет човека: Националният комитет (министерския съвет) председателството на Скупщината, на партията, генералите, — изобщо цялото ръководство на съвременна Югославия. Разделени на групи, повечето разговарят тихо, — творчески духове, вдълбоче-

ни в себе си, заети с голямите усилия необходими за поддръждането на новата държава.

Командирите са смели, просветени човеци. Свършили своята работа в планината, сега се готвят да я довършат на бойната линия. Енергични, красиви младежи, в очите им пламти огън и въодушевление. Почнали с нищо и стигнали до тук, те не си представят и сега, че ако дигнат ръка ще стигнат небето. Нуждите на войската и на цялата държава са невъобразимо големи; у никого от тях не се забелязват безплодни илюзии, блестящото понякога лекомислие.

След хубавите речи за споразумение и братство, държани от по-мъдрите, преживялите — известни професори, познати от години общественици — срещани с младежко благоволение, шумарите почват певческата част. Тя не е предвидена в приема, но няма той ще бъде според някогашните отегчающи програми, когато даже броя на усмивките беше преброен? ..

Тия хора на висшите школи, на планината на затворите започват свободно, като в свой дом и певческото свещенодействие продължава няколко часа. Прозорците на съседните къщи са окичени с очудени глави — какво става собствено в тази голяма до скоро тъмна сграда?

— Нищо приятели, казва шеговито генерал лейтенанта. ... Когато хората са се разбрали помежду си, обикновено пеят; а още старите ни казваха: от песента чакай само добро. ...

VI Спорове

Това са хората. Срещу изкуствено насадения параден аристократизъм от някогашните управляващи, неизменно установените застинали форми на живота, изплува дързновената вяра в успеха на едно по-ново общество, малко чорлаво може би, но благоденстващо; срещу създаването с мъка буржуазно изияшество, се изправя човека на опростените, чисти отношения в симпатичния сив шинел.

Окото е наклонно да се приспособява, да свиква постепенно на всичко. В обществения живот това никога не става веднага и често слушаме политически сатири, които някога добиват европейско значение.

Така стана, например, с изявляенията на крал Петра, че не одобрявал споразумението Тито-Шубашич. Докато Маршалът успее да заяви открито, че има основание да се почувствува засегнат от тия думи, чухме английският министър-председател, който направи оригиналната поправка: „краля може би не одобрява споразумението, но ще считаме, че работите ще се развиват така, като че ли го е одобрил“. Не веднаж впрочем, много сериозни неща от най-висшата политика са приемали маскарадни форми.

При изключително тежките условия на борбата водена от Маршала и неговите хора, когато пълното надмощие на Германия в Европа бе побъркало и увлекло милиони, възстаналите срещу немската робия не можаха да бъдат напълно сигурни в успеха, още по-малко в някаква награда. Те продължиха, обаче, с неотслабвана енергия, движени от голямата възвишена цел, която излизаше от ограничените рамки на личното бла-

годенствие, издигаше се и над тесното народно стно чувство.

Партизаните се стремеха към един идеал, в който намираха примирение, разталяха се, личните, класовите, отделните народни интереси. Съдбата запази живота на повечето от тях, а балкана преживя сериозна политическа промена, която дойде в услуга на партизанското движение, през Югославия се разля червената вълна, настъпи едно опростяване в политическите отношения.

Повечето от миналите управници, които прекараха войната в чужбина, защото се чувстваха там по сигурни, искаха да поемат отново ръководството на страната. Те изчакаха, обаче, не само пълният успех на партизаните, освобождаването на Македония от българските и шумски войски, но — и прогонването от русите на окупатора, из голями части на Югославия. Когато пожелаха да вземат властта с правата, наследени още от краля или неговия наместник, сблъскаха се неочаквано с новите общественно-политически условия, създадени от хората на горите, закрепнали, възмажали.

Въпроса е трябва ли да се плати награда за спокойното, лениво преживяване на някого, когато други са крепили духа на народа през тежките изпитания, за които и днес бойците не могат да разкажат без видимо вълнение? Въпроса не е личен, нито на отделна група; той е с несравнено голям държавнически характер: ще се възстанови ли в Югославия старото централистично начало, при което ще се играе шахмат чрез управленията които потискат унижават известни области и се създава непрестанен смут на цялата страна? Или всяка от тях ще получи своето ненарушимо вътрешно управление, чрез творческите енергии на всички и се изгради доволна, вярваща в своето бъдеще политическа общност, която чрез свободата и равенството на всички, би привлекла към себе си и други балкански държави?

Че всеки воювал или допринесъл за изгонването на поробителя, чувствава желанието да бъде полезен в изграждането на държавата е естествено, но ако се позволи възстановяването на старата система, приборването с нея чрез бъдащи проповеди или доказани заслуги — ще бъде много мъчно. Тя разполага с безчет средства за развала и разстройство.

Новите хора успяха не само, защото стигнаха с оръжието си до столицата на Югославия, заеха по-големите части от нея; не само, че вярваха дълбоко в своите разбирания, искрено желаеха да ошастливят родината си, но понеже узакониха веднага едно съвременно устройство за цялата федерация.

Самоуправление получи най-първо Македония, страната, за която двете съседни държави проливаха половин столетие водопади кръви. Ето, тя се реди според разбиранията на нейните първи хора, става хубаво съединително звено между България и Югославия, може да принадлежи и на двете при едно по-широко съглашение, но най-първо — на себе си.

Самоопределението на отделните народности не уврежда ни най-малко правата на отделния гражданин в югославската федерация. „Според мен казваше ми скоро Маршала, роденият в Битоля или в тази област напр. може да вземе с еднакво право работа в околията Марибор; единствената препоръка ще бъде неговата способност. Това разбиране важи и за гражданите на други държави, които биха влезли някога в подобни близки отношения с нашата обновена федерация“. Значи, ограниченията, които налагаше Сърбия по-рано на отделните области и ги обръщаха въ затворени, средновековни организации, рухават. Демократичните начала, приложени правилно не познават предимства.

Македония получи своята свобода именно от законодателите на Сърбия. От Скупщината на държавата, по-раншните управници на която броя-

ха едва ли не камъните от Македония, които биха отстъпили на България.

Тази първа Велика Скупщина на нова Югославия, в която — революцията всичко позволява — професори-биолози излагаха новите конституционни държавни форми; младежи, току-що слезли от горите говореха за бъдещата стопанска система на Югославия; генерали, върнали се за малко от бойната линия, с ботуши над коленете, очертаваха финансовото положение, а всичко, споено в една душа, в едно сърдце, скандираше: Тито, Тито!

Не ще забравя никога приема, който сръбската велика Скупщина ни направи като пратеници при нейното откриване. Депутатите не ни очакваха, никой не бе ги предупредил, подготвил. Още до вратите, не произнесена ни дума, салона гърми от възторжени приветствия, ръцете трещят, кобури се издигат нагоре, черни забрадки размахват, носени може би поради български куршуми. Никой не запитва: не идваме ли много рано, никой не иска да си спомни току-що преживеното през войната. Всички чувствуват само, че нещо тежко се стопи веднага и облекчи гърдите.

Неочаквано, без нареждане, някой запя „Хей славяни“. Великата Скупщина се развърща внезапно в небивал оперен хор. Пее председателството, земльорадика-депутат, пеят и тия които не знаят думите ѝ, нито са я чували някога, може би. Всеки чувствувва по своему, че величието на преживената минута се покрива най-добре с тази дивна песен. Сълзи блестят в очите!

Така тия люде, като набелязват бъдещите народни водачи, разрешават въпроса за устройството на отделните народности и стигат до цялата федерална управа. Знае се вече почти всичко около положението на краля и неговата група; решения и пререшения; сключени или отхвърляни съглашения; завземане престола само след съгласието на народа; споразумението Тито—Шубашичъ,

отношението на краля към него; последвалите масови събрания; предложени или нежелани регенти и т. н. Всичко е вече изнасяно подробно — обикновеното човешко любопитство е изцело задоволено.

Ще се правят ли известни промени в решенията на Скупщината, ще се промени ли нейният състав, това не ще има никакво значение. Основната линия, по която ще се движи югославянската държава е вече дадена, определена е и нейната политика. Раздорите в разните области на страната са пръмахнати, истинското единство е създадено, мира на Балканите е осигурен за винаги! Това е най-голямата заслуга на първото представителство и на върховното ръководство.

Заклучението е едно: цела Югославия е за нова държавност. Някои среди в чужбина и Югославия допускаха, че когато се пристъпи към определянето на лицата за регенти или за министри, ще се появят непреодолими несъгласия между така наречените привърженици на краля и на Маршала. Това щело да направи съвместната работа невъзможна. Преговорите, обаче — както съм твърдел много отдавна — протекоха тихо, по-любовно. Избора на лицата и техния брой от двете среди стана много бърже. Защото в нова Югославия всички се движат по дадената затвърдена вече линия на разумно определените държавни интереси. В Югославия няма отделни партийни среди; съществува само единна воля за обновлението на страната и за бързото излекуване раните ѝ, които поробителя ѝ причини.

Разговарях с министрите, които идват в управлението не от средата на Маршала и не са били из планините. Водача на земеделската партия — разтопена вече в движението — тихия, мъдър Чубралович ми заяви: — Стига разпокъсаност и пиление само за повече блестящи места! Да засеем всеки декар, да пратим, ако можем — рудите си при вашия камен въглен и добием повече доход за трудящите се — това е несравнено по-важно.

От завършения държавник, изтънчен дипломат — министър на външните работи Д-р Шубашич, аз се убедих напълно, че няма групи (партийни среди), а има само Югославия.

Подпредседателят на министерския съвет Грол — политик, книжовник, философ — познава само работата за възстановяването на отново възкръсналата родина.

Ще спомена още министър Косанович, високоинтелигентен мъж, — хала, когото заклеява вредната рутина и опасните реакционни домогвания.

Тия управници и техните другари са допринесли в чужбина възможното за извоюване свободата на родината им и са също отлични приятели на нашия народ. В разсъжденията им даже не пролазва сянка от сепаратизъм. Този народ, впрочем, е имал смелостта и способността да решава с замаха най-големите въпроси. От шестдесет години той има една външно-политична линия и не е простил никому, който се е отклонявал от нея или погизвал неговото чувство за свободата.

Когато крал Милан прегреши в тази посока и предизвика нещастната война, беше острани веднага; след като син му Александър и неговата жена бяха намерени виновни, също не беа пощадени; когато един от престолонаследниците се оказа неудобен, не биде коронясан; а когато втория Александър се провъзгласи за диктатор не бе оставен да умре на тронът.

Заместник кралът усвои нова външна политика, но не бе търпен и една седмица. Днес народа спори с сегашния си крал, когото счита за неудобен при разрешаването на големи вътрешни и балкански политически въпроси.

Само ние, българите, сме способни да увековечим един род от злосторници, да погребем царете му с византийски блясък. След като сме им позволили в петдесет и пет години да извършат редица престъпления към народа, позволихме им през последното четвърт столетие да причинят на страната една, две, три военно политически катастрофи.

VII. Младите

Преди няколко дни свободните области на Югославия празнуваха най-забележителния ден от техната нова история: унищожаването на договора за военно съюзничество с Германия, хвърлянето неговите парчета в лицето на Хитлер с едно небивало, върховно презрение. Спомена за времето когато бе унищожен пакта, ни посочва изключителния кураж на този малък народ, може би единствен в последните години. Само той можа да каже гордите думи: *По-добре гроб, отколкото роб!* . . .

Начело с своите млади водачи, Югославия се обяви срещу Хитлера, когато шестуваше като неограничен неин господар на Европа: Франция повалена, обезоръжена, Англия изчезнала от бойното поле, Полша смазана, всички малки средно-европейски държави унищожени, Русия — в стопански споразумения с Германия. Напредничавата младеж на Югославия от името на целия югославянски народ и на цела поробена Европа обяви дързновено борбата на „полубога фюрер“.

Подир четири години — на възпоменателния ден — ние наблюдавахме възторжените, празнуващи маси и тия, които ги приканиха някога на смъртоносен двубой с фашизма — залял цела Европа.

Редовете на някогашната университетска младеж — която нахълта из планините и остана в градовете като саботажни отряди — на днешното праздненство бяха значително променени: едни сложиха костите си по лобните места на най-тежките народни изпитания; други водят сега войнството като висши командири; трети са по върховете на държавното управление. Но тяхното

място се зае веднага от новите колони, които бърже крепнат и поемат грижата за гражданското издигане на целата омладина.

Който е наблюдавал повърхностно учащата се младеж на Югославия, не е могъл да получи верна представа. Щастливите войни през 1913—1918 година, които прошириха, обединиха сърбо-хърватските народи, разкриха хиляди възможности на подрастващите, внесоха в природата им струи на бодрост, оптимизъм, с отенъци на безгрижност и лекомислие. Веселието и без това изпълва годините, когато се бере наука; сериозните лица изчезват, песента, която кънти в душата дири и певачиците в кафаната. Нема смисъл за младежа да изглежда, че е струпал над себе си грижите на целата държава.

Когато времето наложи на учащия се югославянин, обаче, да вземе в ръката си делото на народа, той не само се заравяше с бомби под германските камиони, събаряше мостовете под техните вагони с войници и материали, но се намери в първите редици и при устройството на новата държава.

Ние виждахме тия млади хора като въодушевени оратори пред масите. Когато трябваше да съборят Павла—Цветковича понеже са отстъпили пред Германия; да прогонат Недича, който се продаде на германците; да подкрепят народно-освободителното войнство или днес — когато се уреждат шествия поради извоюваната свобода. Те са и в редакциите, в още праздните канцеларии, където се слага основа на службите; при четенията, в болниците и подпомаганията на пострадалиите. Не напраздно ни казват, че младежта не знае умора, — е крилата. Това може да се повтори особено за югославянските учащи се люде. Те не се тревожат, че университетите или гимназиите не са отворени всякъде — който иска да знае, — всякога има време да се доучи. Родината му посочва сега по-неотложно задължения и той е на мястото, което трябва да заеме.

През заседанията на великата скупщина, преди няколко месеци, аз чух речи от младежи из по-горните школи, които ме очудиха с своите смислени разсъждения, казани с пълна увереност в това, което се препоръчва, обвеяни с възторг на поколението, което идва.

Да се чувствува в кръвта на младия академик днешния огън, в неговите стремежи такъв полет, не се дължи само на преживените събития, то идва и от борческото минало още преди войната. Много години Югославия беше само привидно правова държава, там също беха създадени изключителни закони срещу напредничавите, духовно издигнатите младежи. Много често стаите за преподаване наука се обръщаха внезапно в места за протестни събрания, от където се заминаваше направо в лагерите и затворите; много подземия — както в стара Русия — се обърнаха в народни университети — за създаване на просветени дейци срещу владеещата диктатура. Опитите на последната да задави словото, унищожи тия опасни разсадници на борци срещу самодържавието, пропаднаха напълно и когато германските колони от убийци се нахвърляха срещу Югославия, те трябваше да се справят и с младежите, прекарали ред години в тази сурова школа.

Някои от тях са минавали тогава за обикновени родолюбци, искали еднакви права за всички народи в държавата; други — за борци срещу нравствената провала на двора и неговите защитници; трети за „противоотечественици“ — комунисти. *През войната всички се обединяват на линията свобода на родината, а днес творят, с всичкият устрем на своите борчески традиции.*

VIII. Творчество

След сключването на съглашението за взаимно подпомагане между Маршала и пратениците на нашето правителство, се направиха доста много изявления: първо, че то е политическо споразумение с международен характер, в което е проявяването голяма готовност на двете държави да изоставят досегашните отношения и т. н. т.

Разговорите между двете страни почнаха при благоприятна обстановка, но ако срещу нас не стоеше човек с съвременни разбирания, незасегнат от предразсъдъци и нисши чувства за отмъщение, промяната в натрупаните вражди, подозрения и измами не би настъпили така бърже. Разположението, забравата при тогавашното озлобление и революционни страсти се дължи на умовете - издигнати над преходното — което не създава история и на руския представител генерал полковник Бирюзов; като че ли случайно той се намери на мястото където бяхме и ние; посети ни предварително, като че само да поговори за колхозното стопанство, по един изтънчено — скромен начин пожела да ни представи на Маршала и когато бяхме при него схвана се веднага решаващото значение на голямият военен от великата съветска войска.

От тия срещи и последвалото споразумение, което Маршала извърши с смелостта на военен, изкуството на държавник, почнах да наблюдавам нова Югославия и като творец. След борческите години, огъня в кръвта на новите хора не е намалял. Съзрели преди време, те работят на отговорните места също при спартански условия. Свър

зани безвъзвратно помежду си, не един от тях става и сега жертва на болезнено развито чувство към дълга.

Споменавам само прекрасния заместник мичистър на стопанството Милутинович, който поради бърза работа прекосява Дунава с лодка и бива разкъсан от плаваща мина. В мълчаливата скръб на Бялградския работен свят, който изпрати безшумно този войн и политик, имаше някакво странно величие.

Като обикновени работници, в държането на повечето от тия хора има и днес нещо сурово, примесено с свежест и простота. Освободени от лекомисленото отношение към действителността на повечето някогашни държавни служители, разговорите им издават тихият огън от доскорошните революционни пламъци.

Тия простодушни проповедници на по-съвършен, нравствен свят, на повече политическа човечност някога, не могат и днес, като делови хора да разберат философията на приспособлението. Загубвали по-рано надниците, местата си, като неудобни и опасни, своите семейства, като заточени, оставаше им само голямата задача, която защитиха с оръжие и която искат днес да доразрешат.

Излязли от горчилото на изпитанието, те се втурват в изграждането на новата държава, останала без силите заминали в Кайро, Лондон, Москва или избягали в Берлин; без войска и по-дребните служители — разпиляни, те изпитват известни затруднения. Все пак няма да допуснат разгулния свят, който позволяваше на министерски синове да скандалят властта с ограбването на страната; който допускаше на министри председатели и на регенти да израстнат изумително бързо в финансови князе и които ставаха първостепени сили, не в политиката, но в международния гешефт.

Между това, повечето области са били обирани при всеки прилив и отлив на поробителя; мостове

разрушени; тренове, машини и камиони отнесени; много пленници — работни ръце, отвлечени. В тия небивало сериозни дни трябва да се наблюдават тези хора, които се движиха години между живота и смъртта. Те не потънаха и сега в бездействие, не почиват пияни от свободата.

Като творчески сили, те не се страхуват да признаят известна зависимост от по-крайни начала, — внушения на времето — но не губят усета си към действителността: обявяват, например, религиозна търпимост, имат разумно и честно отношение към верските течения.

Въпросът за църквата, впрочем, не е най-големият, поставян пред носителите на петолъчната звезда. Ето защо, още в началото на 1943 година, върховният Началник на военноосвободителните сили, заедно с председателя на народния комитет, правят следната изява: *„Народоосвободителното движение не взема отношение към съществуващия обществен ред. Неговата задача е да освободи страната и да осигури на народа демократичните права“*. Може би, защото тя отразява политическото и обществено настроение на мнозинството, става едно от основните начала на народно-освободителното движение.

Особените грижи, свързани с войната, заливат днес страната с небивал идеализъм, създават голямо политическо и нравствено прераждане на народностите, враждуващи до скоро. Съвместната борба с поробителя научи мнозина да се не движат в действителността само по строго научни планове, но да допускат известно процътяване и на обикновения творчески индивидуализъм, доколкото той не уврежда обществените интереси.

Петолъчните езичници се оказват с достатъчно трезво, живо чувство към обществено-стопанските условия на страната. Наблюдава се съгласуване между новото, което няма опитността и мъдростта, събирани от десетилетия, и почтенното от старото, като се поставя всичко в служба на новата държава.

Това омекотява резката обособеност в начало, разрежда напрежението, създава благотворно обществено и душевно състояние.

Не ще се спирам на подробности, които не са нуждни. Организирането прехраната, покровителство на труда, учебното и банковото дело, урежданото политическите-стопански отношения с чуждите доржави, се движи еднакво устремно, както и чисто духовния живот в всички негови проявления. Какво от това, че Чайковски или Бетховен ще бъдат слушани на студено, в облекла, които се считаха някога неподходящи — в шинели. Нима и гениалните им творби са писани някога в по добри условия? . .

Бих пропуснал извънредно много, ако не отбележа, че вред се вижда жената с нейната дързновенна настойчивост да се научи, да се прояви, да знае. Пред нея се разтварят всички врати, от казармата, министерският пост до върховния щаб на маршала. *„Изпитахме жените в планината, казваше ми той, и не е обидно за никого, ако кажа, че те се държаха някога по-смяло и от нас“*.

Жените се движат напред самоуверено. Някои ги наблюдаваха отначало с любопитство, други с боязън — да не се изложат, но югославянката навлиза вече и в най-висшата политика, за която старите ѝ разправяха, че е тайнствен, недостъпен храм, на някакви политически първожреци.

*

Пътувам часове записан, разхвърлян. Може би защото мисълта е много уморена, а може и защото не знае на какво по-рано да се спре. Говорих с толкова хора, срещнах такива нови неща. Защо е трябвало например да се събарят всички шосейни и железопътни мостове над реките? Задържаха ли германците Югославия, спряха ли настъплението на съветската войска? Разрушения на хиляди строежи. Слава Богу, че земята не може така силно да пострада, нито може да се отнесе. Се-

лянина е прибран вече до нея и скоро ще почне да ни храни отново.

Бойната линия е отместена далече и заснежните височини са усмихнати, спокойни. Колко кърви са проляни по тях от половин столетие. Дано проговорят: чий са те, български или сръбски? Струва ми се, вече се знае, на този който ги работи. Безкрайно хубави са земите, когато хората ги оставят на мира.

Колата се разклаща по-силно, раздрусва заспалата ми мисъл. Чини ми се, че няма вече важен въпрос, неяснен с Маршала и може да се пристъпи къмъ нещо по-трайно и по-голямо. Но... относно Рембранда. . . Там не бих отстъпил: не, изкуството на изключително оригиналния гений не може да се обясни само с економическия детерминизъм. Също и за Шпенглера.

А все пак, приятно е да се разнообразява разговора. Да не се надяваше на този комитета; като че ли планината е била философска и художествена академия за него.

Долавям, че колата спира за малко и отново тръгва. Някои проговорва.

— Бугари? слободно, право!

Никой не пита повече: какъв българин, с какви книжа, от къде, за къде? *просто — българин, слободно!*

Така в полудремка — защото съм радостен, доволен, — изминавам близо петстотин километра, за да съобща на съотечествениците си, че нашите отношения с Югославия са блестящи, и да им донеса тия редове. . .

Белград
април, 1945 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

	Стр
I. Минали отношения	3
II. Диктатура	7
III. Борис и Александър	11
IV. Партизани	15
V. Маршала	19
VI. Спорове	25
VII. Младите	31
VIII. Творчество	34

Ннигата ЮГОСЛАВИЯ от
Петър Тодоров — издание
на книгоиздателство
„Русна ннига“ ул. „Ранов-
сни“ 127 — (Славянсна бе-
седа) се отпечати в 10,000
броя през м. април 1945 г.
в печатница „КАМБАНА“ —
А. Д. Костов — София
Норицата е работа на
Илия Бешнов